

ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТА

Юридична освіта як одна зі складових частин загальнодержавної системи освіти має забезпечувати потреби держави кваліфікованими правознавцями та відповідати сучасним вимогам. Для того, щоб з'ясувати, наскільки сучасна психолого-педагогічна підготовка в університетах України задовольняє вимоги до професійної діяльності юристів, необхідно проаналізувати структуру професійної діяльності правознавців в цілому як сфери суспільної діяльності і психолого-педагогічні аспекти кожної із юридичних професій, які ми обрали для аналізу в нашому дослідженні – прокурора, судді, адвоката, юрисконсульта, нотаріуса з метою побудови моделей їх професійної діяльності. Проблема полягає в тому, що юридична діяльність висуває до професійно-особистісних якостей правознавця надто узагальнені вимоги, тому доцільним, на нашу думку, є побудова моделей окремих юридичних професій на основі структурно-функціонального їх аналізу, з'ясування відмінностей і спільних особливостей задля визначення психолого-педагогічних аспектів цих професій та індивідуалізації психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів у вищій школі.

Рівень актуалізації завдання з'ясування професійно значущих психолого-педагогічних якостей, які необхідно сформувати в майбутнього юриста в процесі психолого-педагогічної підготовки підвищується у зв'язку з тим, що кожен юрист після закінчення ВНЗ може змінити свій фах (згідно з законами України "Про статус суддів" від 15.12.1992 [1], "Про нотаріат" від 02.09.1993 [2], "Про адвокатуру" від 19.12.1992 [3] і працювати в іншій сфері.

Серед дослідників психології і педагогіки юридичної діяльності, які здійснили вагомий внесок для визначення моделей професійної діяльності юристів та змісту їх психолого-педагогічної підготовки слід відзначити В.Л.Васильєва, М.В.Виноградова, С.Д. Гусарєва, А.В. Дулова, М.І. Снікєєва, Л.І. Казміренко, В.О. Коновалову, Д.П.Котова, К.М. Левітана, О.І. Михайлова, Н.В. Радутну, В.В. Романова, О.Р. Ратінова, М. Костецького, В.М. Синьова, О.М. Столяренка, Г.В. Чернишова, В.Ф. Чуфаровського, В.Ю. Шепітько, Г.Г. Шиханцова, Г.Х. Яворську, та ін.

Аналіз досліджень зазначених авторів переконує в тому, що юридична професійна діяльність є складним багатогатим системним явищем з певною сукупністю взаємопов'язаних елементів. Загальний аналіз цієї діяльності, як і будь-якої іншої припускає розгляд її внутрішньої, психологічної структури.

Метою дослідження є структурно-функціональний аналіз професійної діяльності юриста та визначення змісту і елементів вищої юридичної освіти.

О.М.Леонтьєв виокремлює у структурі діяльності окремі (особливі) діяльності – за критеріями збуджуючих їх мотивів, дії – процеси, що підкоряються свідомим цілям та операції, що безпосередньо залежать від умов досягнення конкретної мети [4, 75-77].

Втім, з метою ґрунтовного аналізу діяльності необхідно вирішити питання про визначення критерію, який дозволяє виокремлювати різні види діяльності. У цьому плані слухним є думка О.М.Леонтьєва, який вважав, що конкретні види діяльності можна розрізняти за будь-якою ознакою: формою; способами їх здійснення; за емоційною напруженістю; часовою та просторовою характеристикою; фізіологічними механізмами і т. ін.

Однак головне, що відрізняє одну діяльність від іншої, полягає у розбіжності їх предметів. Бо саме предмет діяльності й надає їй певну спрямованість і "...основною, чи, як часом говорять, конституційною характеристикою діяльності є її предметність. Власне, у самому понятті діяльності вже імпліцитно міститься поняття її предмету... Вираз "безпредметна діяльність" позбавлений будь-якого сенсу. Діяльність може здаватися безпредметною, але наукове дослідження діяльності конче вимагає розкриття її предмета [4, с. 59].

Професійну діяльність юриста слід розглядати як окремий вид трудової діяльності, оскільки вона має свій предмет, який набуває специфічних характеристик залежно від різновиду юридичної діяльності, її профілю - правотворчість, правозастосування, охорона права, надання юридичної допомоги (правозахист), згідно з яким функції суб'єктів даного різновиду діяльності набувають специфічних ознак, що окреслюються професією.

Отже, можемо зробити висновок, що кожна окрема професія юриста має свої особливості, свої засоби і умови, її можна розглядати на рівні родової специфіки – як юридичну діяльність взагалі, так і на рівні видової, тобто конкретної професії. На нашу думку, юридична діяльність є поліпредметною і кожен з її різновидів має свої психолого-педагогічні аспекти, конкретизовані у окремих юридичних професіях.

Узагальнюючи наукові позиції ряду авторів щодо визначення моделі діяльності юриста [5; 6], зазначимо, що її основними складовими вважають: опис вирішуваних задач (завдань), ступінь їх невизначеності, стійкість алгоритму діяльності, проблеми, що виникають у діяльності, шляхи вирішення цих проблем, типи діяльності (організаторська, педагогічна, виховна та інші), функції спеціаліста. Втім, зазначені елементи не дають певного уявлення про модель діяльності юриста, яка має розглядатися як багатогатасектна динамічна система.

Юридична діяльність здійснюється з метою застосування правових норм, забезпечення прав і свобод людини, зміцнення законності і правопорядку в суспільстві відповідно до юридичного статусу державних органів і установ та повноваження їх посадових осіб. Юридична діяльність є особливим видом суспільної діяльності у правовій сфері, але її не можна ототожнювати з правовою діяльністю. Остання є ширшою за змістом. Її компонентами, окрім правозастосовної та правозахисної діяльності, є правотворча діяльність уповноважених органів держави зі створення норм права [7].

Для вирішення завдань, визначених у дослідженні, важливе значення має з'ясування структури юридичної діяльності.

Аналізуючи юридичну практичну діяльність із застосуванням функціонального підходу, С.Д. Гусарєв зазначає, що до найпоширеніших видів функцій юридичної практичної діяльності належать ті, де критерієм класифікації були обрані: соціальне значення; сфери суспільного життя; форми здійснення діяльності; мета діяльності; способи та результати юридичного впливу тощо [8]. Цілком погоджуємось з таким узагальненням дослідника. Водночас, зазначимо, що відповідно до діяльнісного підходу (О.М.Леонтьєв), необхідно також при визначенні функцій визначити дії суб'єкта, які він здійснює по відношенню до предмета діяльності. Окрім цього у межах функцій потрібно розрізняти також і підфункції, які за своїм змістом не співпадають із завданнями.

Основною формою закріплення функцій, як основних напрямів діяльності юристів є закони та підзаконні нормативно-правові акти. У них формулюються юридичний статус відповідних органів та їх посадових осіб, повноваження та завдання юридичної діяльності.

Отже, в основу класифікації видів юридичної практичної діяльності, на наш погляд, доцільно покласти такий критерій, як професійна спеціалізація юридичної роботи, на підставі чого виокремлюється діяльність судді, прокурора, слідчого, адвоката, юрисконсульта (юриста установи, підприємства, організації), нотаріуса. Таку класифікацію ми вважаємо методично виправданою, оскільки саме вона надає необхідні пізнавальні можливості для аналізу найбільш вагомих сторін юридичних професій, психолого-педагогічних аспектів діяльності юристів і надалі – для створення моделі фахівця.

Проаналізуємо тепер особливості діяльності юриста, які є спільними для усіх юридичних професій, на думку багатьох дослідників. Здебільшого автори виокремлюють такі особливості професійної діяльності юриста: правова регламентація (нормативність) професійної поведінки; владний, зобов'язуючий характер професійних повноважень [9]; екстремальність (рівень нервово-психічної напруженості) [10]; нестандартний, творчий характер [11; 12]; процесуальна самостійність, персональна відповідальність [13; 9; 14; 15].

Описані вище особливості професійної діяльності юристів є найбільш загальними, базовими. Проведемо їх психолого-педагогічний аналіз з точки зору їх структури, і, припускаючи, що успішність роботи юриста, залежить від сформованості таких умінь, як гностичні, проєктувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні, які є професійно значущими і для педагога, хоча безпосередньою метою професійної діяльності юриста не є навчання чи виховання інших. Проте вимоги до особистості юриста є настільки високими, в тому числі до його здатності до самовиховання та навчання протягом життя, а кожна професійна діяльність чинить суттєві впливи на правосвідомість, правову освіту і правове виховання громадян незалежно від того, чи ставить перед собою юрист педагогічні цілі, чи володіє необхідними для таких цілей психологічними засобами, що вміння, які формуються в процесі психолого-педагогічної підготовки, безперечно виступають визначальним чинником успішності професійної діяльності юриста.

Психолого-педагогічний аналіз професійної діяльності юриста окрім соціальних, психолого-педагогічних особливостей охоплює також і її структурні компоненти (підструктури діяльності).

Оскільки юридична діяльність за своїм змістом і метою є різновидом трудової діяльності, її доцільно розглядати насамперед у параметрах діяльнісного підходу: мети, суб'єкта, об'єкта, предмета, засобів суб'єкта, умов трудової діяльності тощо. За ознаками об'єкта діяльності і її предмета, юридична діяльність поділяють на правотворчу, правоохоронну та правозастосовну [13; 14]. За функціями суб'єкта дана діяльність поділяється на оперативно-розшукову, слідчу, пенітенціарну, прокурорську, адвокатську, нотаріальну (там само).

Щодо структури юридичної діяльності, то Л.І.Казміренко та Є.М.Моїсєєв виокремлюють такі її *різновиди*, які пізнавальну, конструктивну, комунікативну, організаційну, а профілактичну і посвідчувальну відносять до допоміжних видів, що створюють умови для реалізації окремих різновидів [14].

Ю.В. Чуфаровський поділяє юридичну діяльність на *види*, серед основних визначає пізнавальну діяльність, конструктивну і виховну, а серед допоміжних видів визначає соціальну, комунікативну, організаторську і посвідчувальну [16]. В.Л. Васильєв види діяльності, в яких задіяний юрист, визначає як певні *сторони*: соціальну, реконструктивну, конструктивну, організаційну, посвідчувальну, комунікативну, пошукову, пізнавальну [13]. Г.Х. Яворська серед уже зазначених підструктур професійної діяльності правоохоронця підкреслює прогностичні задачі пізнавальної діяльності, розглядаючи її як пізнавально-прогностичну [17, с.236].

В.В. Романов, А.В.Дулов здійснюючи структурно-психологічний аналіз професійної діяльності юриста виокремлюють всього чотири *підструктури*, в основному правоохоронної діяльності: пізнавальну, комунікативну, організаційно-управлінську і виховну, причому в межах пізнавальної підструктури

виокремлюють конструктивну діяльність, пов'язану із прогнозуванням і плануванням, яка виконує посвідчувальну функцію [9; 18].

Розбіжності у підданих аналізу підходах пояснюються тим, в якій мірі дослідники охоплюють завдання як правотворчої, так і правоохоронної, і правозастосовчої діяльності, чи акцентують параметри об'єкта, предмета, умов і засобів якоїсь із зазначених діяльностей, або беруть за основу передусім функції і професійну спрямованість суб'єкта юридичної діяльності. Цілком погоджуючись із психологічною структурою юридичної діяльності, запропонованою В.В. Романовим та А.В. Дуловим, вважаємо за доцільне створення моделі професійної діяльності юриста, яка включає такі підструктури: пізнавальну (реконструктивну та конструктивну), комунікативну, організаційно-управлінську та соціальну. Остання забезпечує функції правового виховання та освіти громадян, є проявом і свідчення професійної спрямованості юриста. Зазначені психологічні підструктури забезпечують виконання посвідчувальної функції юриста, докладний аналіз якої не входить в коло вирішуваних нами дослідницьких завдань.

Аналіз представлених тих або інших підвидів, різновидів, сторін юридичної діяльності у представників різних юридичних професій надає можливість створити професіограму слідчого, судді, адвоката, прокурора, нотаріуса, юрисконсульта, тощо.

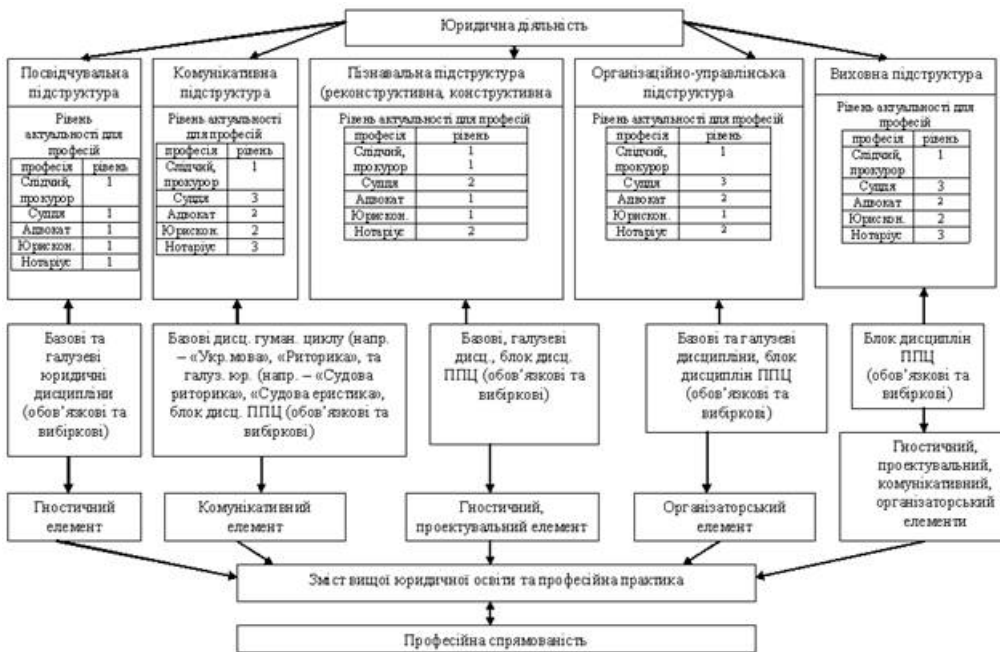
З метою визначення значущих психолого-педагогічних якостей юриста, ми проаналізували функції представників окремих юридичних професій, відображені у Конституції України, законах України – "Про судову оцінку" від 07.02.2002 (з наступними змінами і доповненнями) [19], "Про прокуратуру" від 05.11.1991 [20], "Про адвокатуру" від 19.12.1992 [4], "Про нотаріат" від 02.09.1993 [3], здійснили аналіз результатів експертної оцінки представниками різних юридичних професій професійно-значущих якостей і вмінь для кожної професії та угрупували їх відповідно до піструктур юридичної діяльності.

На основі проведених досліджень ми отримали можливість побудувати комплексну модель професійної діяльності юристів та показати її зв'язок зі змістом вищої юридичної освіти, у якому психолого-педагогічна підготовка становила наш основний науковий інтерес (рис. 1).

При побудові моделі професійної діяльності юриста та її зв'язку зі змістом професійної юридичної освіти, в тому числі психолого-педагогічних дисциплін ми взяли за основу такі структурні елементи: структура юридичної діяльності; підструктури професійної діяльності юриста; бажані та припустимі рівні сформованості підструктур для різних юридичних професій; зміст (елементи) професійної вищої юридичної освіти, які формують дані підструктури. Серед параметрів якостей і вмінь після здійснення експертного оцінювання були відібрані професійно значущі, які надалі були поділені на три рівні залежно від рівня актуальності для кожної з юридичних професій. Рівень актуальності для професій умовно позначається як найвищий – 1, високий – 2, вище середнього – 3.

Як це видно з таблиці, посвідчувальна підструктура забезпечується професійною компетентністю юриста, сформованою у процесі засвоєння усіх базових і галузевих юридичних дисциплін.

Пізнавальна підструктура може розглядатися як така, що конкретизується у специфіці пізнавальних дій кожної окремої юридичної професії – реконструктивних – пов'язаних зі встановленням юридичних фактів, правовою кваліфікацією подій минулого, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та підготовки відповідних правових актів і конструктивною – по суті – прогнозувальною, планувальною і реалізаційною, спрямованою на закріплення у строго визначеній процесуальній формі отримуваних результатів, тобто здійснення регламентованих, документально фіксованих дій, за допомогою яких можна перевірити достовірність отриманих знань і законність прийнятих рішень, здійснити розробку проєктів законів, підзаконних нормативно-правових актів, проєктів договорів економічного співробітництва, програм боротьби з правопорушеннями тощо.

Модель професійної діяльності юриста та її зв'язок зі змістом юридичної освіти

Комунікативна підструктура має забезпечувати високий рівень професійного спілкування юриста, виступає як спільна і значуща для усіх юридичних професій, проте рівень її значущості та зміст відповідних комунікативних умінь є відмінним для різних юридичних професій і формується в процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу (ППЦ) (як блоку гуманітарної, фундаментальної підготовки, так і блоку дисциплін професійної підготовки), а також юридичних дисциплін, наприклад – "Судової риторики", "Судової еристики" та інших.

Організаційно-управлінська підструктура включає два аспекти: самоорганізацію, значущість якої особлива для юристів, які мають ненормований робочий день; організацію спільної діяльності, співробітництва з іншими посадовими особами, яка є тим актуальнішою, чим більше юридична професія вимагає від фахівця здійснення керівництва, управління. Готовність до її здійснення забезпечується в процесі вивчення як психолого-педагогічних дисциплін, так і юридичних, а також загальноосвітніх, в яких розглядаються основи менеджменту.

Соціальна (виховна) підструктура включає профілактичні заходи щодо правопорушень, організації правової пропаганди, сприяння перевихованню ресоціалізованих. Соціальна підструктура забезпечується професійністю всіх дій юристів, спрямована на зміцнення законності в суспільстві і правового порядку, формування відповідного рівня правової свідомості і правової культури населення, позитивної юридичної відповідальності, викорінення правового нігілізму як у правотворчій, так і у правозастосовчій діяльності, забезпечує відповідний консенсус у суспільстві, формування правосвідомості громадян, виступає одним із результатів професійної діяльності юриста. Ця підструктура охоплює просвітницькі і виховні функції, отже виступає виховною і освітньою діяльністю, забезпечує функції правового виховання та освіти громадян, є проявом і свідчення професійної спрямованості юриста, відображає таку спрямованість, тобто інтерес до професії, мотиви, що спонукають до професійної діяльності, емоційне ставлення до неї (любов, задоволеність, потреба тощо).

Соціальна підструктура залежить від професійної компетентності юриста, сформованої в процесі вивчення блоку загальноосвітніх, фундаментальних дисциплін, які мають бути зорієнтовані на професію, блоку економічних дисциплін, блоку дисциплін професійної підготовки (філософія права, соціологія права, політологія, кримінологія, юридична статистика), а також цілої низки спеціальних курсів, таких, наприклад, які присвячені розгляду: юридичної відповідальності за правопорушення в сфері економіки; організаційно-правових засад боротьби з корупцією та організованою злочинністю, торгівлі людьми; незаконного обігу наркотиків тощо.

Отже, виховна (соціальна) підструктура визначається метою юридичної діяльності, професійною спрямованістю особистості юриста і формується у процесі навчання в університеті усім комплексом навчальних дисциплін, провідну роль у якому відіграють дисципліни психолого-педагогічного циклу.

Висновки. 1. Юридична діяльність є особливим видом суспільної діяльності у правовій сфері, її компонентами виступають правозастосовча та правохоронна діяльність. 2. Професійна практична діяльність юриста є поліпредметною. 3. Психолого-педагогічна структура юридичної діяльності поєднує

такі підструктури: пізнавальну (реконструктивну; конструктивну); комунікативну; організаційну; соціальну (виховну).

4. Кожна із підструктур забезпечується відповідними знаннями, вміннями, навичками, особистісними якостями юриста, які формуються в процесі професійної освіти під час навчання в університеті і надалі в процесі професійного вдосконалення під час роботи.

5. У різних юридичних професіях зазначені підструктури діяльності мають різний ступінь значущості. По суті юридичні професії з точки зору структурно-функціонального аналізу професійної діяльності юриста мають свої відмінності залежно від змісту діяльності і відповідно вимог до моделі фахівця таких, як: вимоги щодо пізнавальних якостей; вимоги щодо емоційно-вольової стійкості, вимоги щодо прояву творчості; вимоги щодо комунікабельності; вимоги щодо організаційно-управлінських якостей, які можна розглядати як психолого-педагогічні підструктури (компоненти моделі фахівця). Це необхідно враховувати при розробці концепції психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів.

6. Проведений аналіз надає можливість виокремити психолого-педагогічні вміння, необхідні в різній мірі представникам різних юридичних професій і сприяти формуванню цих умінь у майбутніх юристів у процесі психолого-педагогічної підготовки на основі урахуванням індивідуально-психологічних та соціально-психологічних особливостей студентів, передбачених педагогічними аспектами юридичної діяльності, забезпечивши подальше професійне спрямування (становлення) студента в межах "найбільш рекомендована юридична професія" – "можлива юридична професія" – "юридична професія, що потребує кардинальних особистісних змін".

7. Враховуючи схожість професійних умінь, необхідних педагогу і професійних умінь, необхідних юристу: гностичні, пізнавальні (реконструктивні, конструктивні); організаторські; комунікативні, можна прогнозувати, що ті студенти – майбутні юристи, які як індивідуальну освітню програму обирають додаткову спеціальність "викладач права" і отримують поглиблену психолого-педагогічну підготовку, мають більше можливостей для професійного вдосконалення і в основній професії, тобто і як майбутні правознавці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про статус суддів" від 15.12.1992 (з наступними змінами і доповненнями).
2. Закон України "Про нотаріат" від 02.09.1993 (з наступними змінами і доповненнями).
3. Закон України "Про адвокатуру" від 19.12.1992 (з наступними змінами і доповненнями).
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 307 с.
5. Еникеев М.И. Общая юридическая психология / М.И. Еникеев. – М., 1996. – 511 с.
6. Смирнова Е.Э. Становление специалиста / Е.Э. Смирнова – Л., ЛГУ, 1989. – 136с.
7. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России / Л.Д. Воеводин – М., 1997. – 299с.
8. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 – теорія і історія держави і права; історія політичних і правових / С.Д. Гусарев. – К., 2007. – 36 с.
9. Романов В.В. Юридическая психология: учебник / В.В.Романов. – М.: Юристъ, 2002. – 488с.
10. Енгальчев В.Ф. Содержание и информационно-методическое обеспечение образовательной программы по юридической психологии / В.Ф. Енгальчев // Актуальные проблемы сферы психологии права. – Калуга: Изд-во Калужск. пед. ун-та, 1998. – С.59-63.
11. Пирожков В.Ф. Криминальная психология. – Кн. 1 и 2 / В.Ф. Пирожков. – М.: Ось, 1998.
12. Столяренко А.М. Психологические приемы в работе юриста: Практическое пособие / А.М. Столяренко. – М.: Юрайт, 2001. – 288с.
13. Васильев В.Л. Юридическая психология учебник для вузов / В.Л.Васильев. – 5-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2005. – С. 213.
14. Юридична психологія: Підручник / [за заг. ред. Л.І. Казміренко, С.М. Моїсєєва]. – К.: КНТ, 2007. – С. 159.
15. Левитан К.М. Юридическая педагогика: учебник / К.М.Левитан. – М.: Норма, 2008. – 432 с.
16. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. Вопросы и ответы / Ю.В. Чуфаровский – М.: Изд-во Эксмо, 2005. - С.139-140.
17. Яворська Г.Х. Педагогіка для правників: навч. посіб. / Г.Х. Яворська. – К.: Знання, 2004.- 335 с.
18. Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии / А.В. Дулов. – М., 1973. – С. 43.
19. Закон України "Про судоустрій" від 07.02.2002 (з наступними змінами і доповненнями).
20. Закон України "Про прокуратуру" від 05.11.1991 (з наступним змінами і доповненнями).

Подано до редакції 26.05.2010

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена аналізу юридичної діяльності та її впливу на структуру вищої юридичної освіти, ролі психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів.

Ключові слова: модель професійної діяльності юриста, психолого-педагогічний аналіз, психолого-педагогічна підготовка майбутніх юристів.

Е.Н. Котикова

ФОРМИРОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ВЫСШЕГО ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОГО АНАЛИЗА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮРИСТА

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена аналізу юридической деятельности и ее влиянию на структуру высшего юридического образования, роли психолого-педагогической подготовки будущих юристов.

Ключевые слова: модель профессиональной деятельности юриста, психолого-педагогический анализ, психолого-педагогическая подготовка будущих юристов.

О.М. Котыкова

FORMING THE CONTENTS OF HIGHER JURIDICAL EDUCATION ON THE BASIS OF STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF LAWYER'S PROFESSIONAL ACTIVITY

SUMMARY

The article analyzes lawyer's activity and its impact on the structure of higher juridical education and the role of psychological and pedagogical training of future lawyers.

Keywords: the model of lawyers' professional activity, psychological and pedagogical analysis, psychological and pedagogical training of future lawyers.